

rozšíření ekologického tématu učí žít. Tento proces „ekologizace“ musí být ovšem přiměřený specifičnosti a hloubce problémů a jak ukazují analogie ve vývoji ekologických hnutí západní Evropy a Ameriky, nemůže být nikdy ukončen, neboť je patrné už předzvěsti tolik očekávaných počátků ekologické revoluce.

Ke konci knihy je připojen volný exkurs *Antropocentrická a neantropocentrická ekologická etika* (s. 159-179), o níž autorka referovala už dříve podrobněji v *Sociologickém časopise* 1992/4. Ekologickou etiku definuje autorka jako sociálně sdílenou základní normu chování „zelených“, za níž zůstávají „pestří“ pozadu. Etiku považuje za soubor dobrovolných sebeomezení, která povedou k ekologicky příznivému způsobu života, v němž se uplatní i široké iniciativy „pestrých“ (v Německu se pod termín „Bunte“ řadí právě ty nejširší občanské iniciativy).

Otázky hlubšího filozofického zdůvodnění etiky si Librova bohužel neklade. Vychází v podstatě z empirické a elementární zkušenosti, jako ostatně pestří i zelení; tato zkušenost může být bezesporu *intuitivním argumentem pro ochranu přírody*. Vždyť intuitivně všichni chápeme, že relativně nedotčená, živoucí, nádherná a pro někoho i „svatá“ či posvátná příroda má něco společného s „kvalitou života“. Totální funkcionalizace a technizace neohrožuje jen přírodu, ale i přírodní stránku člověka a ničení přírody může znamenat i sebezničení člověka. V tomto bodě trvá plausibilita antropocentrického argumentu stejně, jako je zde zakotvena naše snaha uniknout ze zkalkulovaného a proplánovaného světa a svobodně spočinout na „ňadrech matky přírody“ a tak získat novou sílu.

Avšak sama otázka, zda lidský život či život vůbec, zda příroda či dokonce přírodo-

vědecké a technické poznání mají hodnotu, je otázka, na kterou se nedá empiricky či pouze intuitivně odpovědět. To neznamena, že by otázka po hodnotách snad byla iracionální, ale pouze to, že existuje specifická, od jiných racionalit odlišná *hodnotová racionalita*. Právě její nerespektování je jednou z příčin současné ekologické krize, která má své hluboce sociální a dějinně duchovní příčiny a především v tomto smyslu je bezpochyby *filozoficky a eticky relevantní*.

Avšak pouhé intuitivní postuláty o sakrální, svaté přírodě rozšířené i u četných „vážných“ vědců a filozofů jako je např. A. Schweitzer, K. M. Meyer-Abich, A. Naess aj. vedou k rozporným a absurdním konsekvencím dnes právem kritizovaným mnoha filozofy, kteří odmítají intuitivní a naturfilozofické pokusy o zdůvodnění ekologické etiky (Hösle, Bayertz, Wandschneider, Klein, Reed aj.).

Co říci závěrem? Jestliže dříve mělo platit, že ekologická krize není tak hrozivě aktuální a katastrofická, jak ji chtějí líčit ekologičtí fundamentalisté, tak dnes lze říci: ekologická krize se stala závažnější a aktuálnější, než jsou ochotni připustit její odpůrci. Míra iracionality ekologické hrozby vyvolává a legitimuje též mnohé iracionální protesty. Proto ono úsilí *vyvarovat se ekologické hysterie*, nepodlehout depresivnímu diktátu (viz známé: už je pět minut po dvanácté) stejně jako překonání setrvačnosti myšlení ve chvíli, kdy „z pouhého pokračování neplyne žádná budoucnost“, vyžaduje *kultivaci ekologického myšlení a jednání*. To je nemalý úkol nejen před českým ekologickým hnutím. *Pestří a zelení* Hany Librové právě tím, že jsou adresováni nejširší čtenářské obci k této kultivaci svým specifickým způsobem přispívají.

Jan Kamarýt, Oldřich Ševčík

Petr Mareš: Nezaměstnanost jako sociální problém

Praha, SLON 1994, 151 s.

Nezaměstnanost je pro soudobou českou společnost relativně novým prožitkem. Proto také zatím chyběla publikace, která by tento problém systematicky a zasvěceně popsala a vysvětlila. Přehledová studie brněnského

sociologa Petra Mareše tuto mezeru zdařile překlenuje.

Není snadné knihu recenzovat. Má totiž výjimečně široký záběr, hutný obsah a čerpá z bohatých pramenů. Sám autor ji v předmluvě charakterizuje takto: „Kniha se snaží zmapovat nezaměstnanost jako složitý sociální jev. Jejím cílem je seznámit čtenáře s vypořádáním se problému masové nezaměstnanosti, se

základními způsoby jeho vnímání společnosti, které s ním mají své zkušenosti a se způsoby jejich reakce na něj. Stejně tak se kniha soustřeďuje na důsledky masové nezaměstnanosti pro jedince, který se stal nezaměstnaný, i pro společnost, která se vyrovnává s faktem, že nezaměstnanými se stává příliš mnoho osob na to, aby tento jev mohl být chápán jen jako jejich osobní věc.“ Přes značný rozsah problematiky dokáže autor dobře čtenáře zorientovat: uspořádal a propojil totiž pojednávanou látku tak, že vlastně vypráví „příběh o nezaměstnanosti“. Přitom srovnává, upozorňuje na problémy a všimá si širších důležitých souvislostí.

Látka je uspořádána do jedenácti kapitol. První čtyři kapitoly uvádějí do obecnějších souvislostí problematiky. Autor nejprve vysvětluje pojem nezaměstnanost, konfrontuje teorie vysvětlující příčiny nezaměstnanosti, popisuje genezi masové nezaměstnanosti v Evropě a u nás a charakterizuje trh práce. Přináší přitom řadu zajímavých postřehů. Ukazuje plynulost přechodu mezi stavy zaměstnanosti, podzaměstnanosti i nezaměstnanosti, zabývá se skrytou a nepravou nezaměstnaností. Upozorňuje, že podzaměstnanost je paradoxně jedním ze způsobů, jak společnost čelí masové nezaměstnanosti. Rozlišuje a charakterizuje frikční, strukturální a technologickou nezaměstnanost, cyklickou nezaměstnanost, vysvětluje jev „stagnace na pracovních místech“, kdy vysoká nezaměstnanost brzdí profesionální a prostorovou mobilitu, neboť lidé se obávají měnit pracovní místa. Centrálním bodem autorových úvah o nezaměstnanosti je dlouhodobá a opakovaná nezaměstnanost, jež postihují kategorie lidí s nejvýraznějšími handicapem ve vztahu k pracovnímu trhu.

Způsob, jak je nezaměstnanost společnosti vysvětlována, spoluurčuje také způsob, jakým se jí snaží společnost čelit. Proto teoriím vysvětlujícím příčiny nezaměstnanosti autor věnuje značnou pozornost. V liberální teorii je nezaměstnanost dobrovolná – problémem je především neochota nezaměstnaných pracovat za mzdy nabízené zaměstnavateli. „Keynesiánské“ teorie rozlišují více objektivních příčin nezaměstnanosti. Jednou z nich je technologický pokrok, další pak chronický nedostatek poptávky. Úkolem státu je intervenovat a

ovlivňovat sklon lidí ke spotřebě i investicím. Takto lze „vyměnit nezaměstnanost za inflaci“. Autor připojuje zajímavý starší názor Galbraitha, a sice, že je třeba odstupňovat výši podpor v nezaměstnanosti podle kolísání hospodářského cyklu a výše nezaměstnanosti. V době vysoké nezaměstnanosti totiž podpora nekonkuruje mzdě. Navíc je významná její role při podpoře koupěschopné poptávky.

Nezaměstnanost je spojena s tržní ekonomikou a placeným zaměstnáním. Zkušenost s masovou nezaměstnaností se koncentruje do období let 1890–1930 a pak se masová nezaměstnanost znovu objevuje v průmyslově vyspělých zemích počátkem sedmdesátých let. Po druhé světové válce má ovšem na nezaměstnané menší dopad v důsledku zvýšení životního standardu včetně úspor, zajištění podporami v nezaměstnanosti, vysoké participace žen na pracovním trhu a uplatnění opatření aktivní politiky pracovního trhu. Od osmdesátých let se ale ekonomický růst a požadovaný objem práce (a tedy zaměstnanost) vyvíjejí autonomně, neboť v důsledku technologického pokroku dochází k redukci pracovních míst a masová nezaměstnanost se stává chronickým neduhem.

Charakterizovány jsou pak základní strategie pracovníků i firem na pracovním trhu. Tyto strategie sledují obecně cíl snížit konkurenci ve vlastním táboře a zvýšit ji v táboře druhé strany. Pracovní síla má ale na pracovním trhu „strukturální handicap“ (Offe). Nezná totiž žádný způsob jak kontrolovat velikost své vlastní nabídky, navíc je závislá svou existencí na prostředcích obživy, jejichž objem je jen obtížně stlačitelný. Konkrétní pracovní síla také nemůže být spojena s jakoukoliv pracovní činností. To vše ospravedlňuje nutnost intervencí v její prospěch.

Pracovní trh je segmentován jako primární pracovní trh charakterizovaný kvalifikovanou prací, vysokými mzdami a nízkou fluktuací, a vedle toho jako sekundární pracovní trh spojený s nízkou kvalifikací, nízkými mzdami a malou jistotou zaměstnání. Nedostačující možnosti zvyšování kvalifikace blokují přechod na primární pracovní trh. Je možné rozlišit též externí trh práce a interní trhy práce (uvnitř firem), které se do značné míry překrývají s primárním trhem.

V dalších čtyřech kapitolách autor rozebírá osobní a sociální zkušenosti nezaměstnaných, sociální důsledky nezaměstnanosti a životní strategie nezaměstnaných. Práce je pro lidi v moderní společnosti hlavním zdrojem prostředků k uspokojení jejich potřeb, ale je i základnou zdokonalování dovedností, rozmanitosti žití, strukturování času, sociálních kontaktů, osobní identity a přesahování sama sebe. To vše je nezaměstnaným odepřeno. Ve „společnosti, která na úrovni sociální integrace práci normativně sankcionuje jako povinnost nebo jako nezbytnost“ (Offe), nezaměstnaní trpí proto, že nepracují a současně jsou ovládáni hodnotami spojenými s pracovní etikou a s plnou zaměstnaností. Nezaměstnanost znamená pro jedince ztrátu sociálního statusu dosavadního, i statusů budoucích, spojených s pracovní kariérou. Ztráta statusu plyne i z „vytlučení z konzumu“ a ze závislosti příjmem.

Autor dokumentuje s pomocí celé řady výzkumných prací komplexní dopady nezaměstnanosti: důsledky pro psychické i fyzické zdraví, projevy sociální izolace nezaměstnaných, ztrátu širší sociální participace, rozklad rodinných vztahů, hodnot a respektu k veřejným autoritám. Upozorňuje na význam trvání nezaměstnanosti, ale i na diferencované dopady nezaměstnanosti pro různé kategorie lidí.

Zdůrazňuje, že i když jsou nezaměstnaní zabezpečeni podporou příjmu, relativní deprivace v termínech sociálních vztahů (být podporován jinými lidmi) je vždy aktuální. Míra deprivace nezaměstnaných závisí proto na postoji blízkého sociálního okolí a veřejnosti k nim a může znamenat až jistou exkomunikaci. Stigma jako rozpor mezi „virtual social identity“ a „actual social identity“ (Goffman) vyplývá z interakce nezaměstnaného a „normální společnosti“. Vědomí komplexnosti sil, které způsobují nezaměstnanost, vede též k pocitu bezmocnosti a k obecnější občanské pasivitě. Přesvědčení, že nezaměstnanost není výsledkem osobního selhání, pomáhá pak řadě nezaměstnaných v obtížné situaci udržet si sebevědomí a chrání je proti negativním zkušenostem.

Nezaměstnanost může vyvolávat dezorganizaci sociálního života a následně sociálně patologické jevy. Například nedokonalá sebe-

vražda je pokusem o extrémní způsob komunikace, strach z nezaměstnanosti souvisí s náchylností k infantilnímu jednání, k zabývání se nepodstatnými věcmi a k násilí, které je ovšem směřováno typicky dovnitř samotné komunity chudých. Protože v kontextu západní kultury je nezaměstnanost chápána spíše jako selhání jedince než jako selhání společnosti, vyvolává u lidí více rezignace v osobním životě než jejich společenskou revoltu. Nezaměstnaní však mohou být přístupnější argumentům extrémistických politických hnutí.

Riziko nezaměstnanosti, její trvání a opakovatelnost souvisí s řadou charakteristik nezaměstnaných. Postihuje častěji lidi s nízkou kvalifikací, mladé lidi, ženy, příslušníky menšin (zvláště etnických). Masová nezaměstnanost je spojována se vznikem „new underclass“, která je situována na sekundárním trhu práce, je závislá na sociálních dávkách („claiming class“) a na aktivitách v neformální ekonomice. Je charakterizována „kulturou závislosti“, sociální anomii a nízkou sociální kontrolou, někdy i prostorovou koncentrací ve velkých městech. Vymezení „underclass“ její závislosti je však někdy kritizováno jako symbolický pojem sloužící majoritní „aktivní“ populaci (Dean).

Životní strategie nezaměstnaných se zaměřují k hledání zaměstnání, k přežívání v nových podmínkách a k překonávání stigma nezaměstnanosti. Různá „stadia“ nezaměstnanosti vysvětluje „cyklická teorie“. Tyto životní strategie jsou ale ovlivněny zvláště kulturně. Engbersen, Schuyt a Timmer s využitím Mertonova schématu typů individuální adaptace na anomickou situaci rozlišili „tradiční“ typy nezaměstnaných: konformisty, ritualisty a unikající realitě. Vedle nich popsali „nové“ typy, jejichž výskyt spojují s rozvinutým poválečným sociálním státem: podnikající (v šedé ekonomice), kalkulující (se sociálními dávkami) a autonomní (spokojují se s podporou jako dostatečným příjmem). Geneze těchto typů je podmíněna vazbami na skupiny a na „sítě“. Silné skupiny s jejich sociální kontrolou a slabé sítě formují rovnostářskou kulturu tradičních typů konformních a rituálních. Slabé skupiny a silné sítě závislosti na institucích formují hierarchickou kulturu realitě unikajících fatalistů. Slabé skupiny a